

Az erdélyi katolikus közösség gazdasági helyzetének változása az impériumváltás után, különös tekintettel az Erdélyi Katolikus Státus által kezelt vagyonrészekre¹

Sarnyai Csaba Máté

Témánk aktualitását az adja, hogy az államosított katolikus vagyon ügyének rendezése kapcsán manapság ismét a Státust támadó publikációk láttak napvilágot. Ennek köszönhetően a közvélemény szemében romlott a Gyulafehérvári Főegyházmegye megítélése, és ez hosszú távon negatív hatást gyakorolhat a lefoglalt egyházi tulajdon visszaszolgáltatására.²

A gazdasági helyzet súlyosságát nemcsak a háború utáni pénzügyi megingás, az általános elszegényedés okozta a katolikus egyházi vagyon egésze – és azon belül a Státus³ által kezelt alapok – számára, hanem a román állam által folytatott kisebbség-, egyház- és birtokpolitika is. Az egyik első jogi mozzanat, amely gazdasági szempontból érintette az Erdélyi Katolikus Státus – és az egész egyház – finansziális helyzetét, az 1919-es kisajátítási törvény alapján született 1921-es agrártörvény volt. Ennek kapcsán Octavian Goga, a román Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent) vallási ügyekért is felelős politikusa már 1920-ban, a Tanács egyik ülésén tett nyilatkozatában sem hagyott kétséget afelől, hogy a leendő törvény – az országos gazdasági problémák megoldása mellett – komoly belpolitikai célokat is szolgál: Erdély „vissza-románosításának” egyik fontos eszköze.⁴

Az artikulus 6. cikkelye értelmében „egész terjedelmükben kisajátítják azokat a falusi és városi külterületeket, amelyek olyan közérdeket szolgálnak, mint a testületek, alapítványok, intézetek, egyházak, szerzetesházak, káptalanok, egyetemek, iskolák, kórházak stb.”⁵ A törvény hatálybalépése után az erdélyi püspökség 43.890 hold birtokából 6.333 hold maradt saját kezelésben, a Romániához csatolt nagyváradi püspökség birtokál-

¹ A kutatásokat az Országos Tudományos és Kutatási Alap (OTKA) támogatta. A pályázat száma: PD 76004. Itt kell megemlíteni, hogy azokat a gazdasági vonatkozású anyagokat, amelyek az Erdélyi Római Katolikus Státus bizonyos, a tanulmány további részében tárgyalt alapjait érintik, nem bocsátották rendelkezésre, azzal az indoklással, hogy a katolikus egyház és a román állam között jelenleg is vagyonzogi viták folynak.

² Katolikus autonómia. Fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státus történetéből. Szerk.: Holló László. Csíkszereda, 2007. 6. p.

³ Az Erdélyi Római Katolikus Státus meghatározása „szigorú egyházi szempontból” a következő: „A Státus az erdélyi katolikus hívők összessége által választott egyházi és világi képviselők azon szervezete, mely a papokat az egyházmegyei vagyon egy részének kezelésében és a jelzett vagyonból fenntartott intézmények kormányzásában segíti.” Az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. (továbbiakban: Az erdélyi katolicizmus. 1925.) 376. p.

⁴ SAS PÉTER: Az erdélyi római katolikus egyház, 1900–1948. Bp., 2008. (továbbiakban: SAS, 2008.) 65. p.

⁵ SAS, 2008. 65–66. p.

lományából 37.556, a temesváriéből 10.270, míg a szatmáriéből 536 holdnyi terület került az állam kezelésébe.

A Státus a rendelkezés alapján elvesztette alapjai birtokállományának 88%-át, ráadásul a tetemes összegű kezelési költségek miatt további 1%-ot is eladni kényszerült. Így végül az eredetileg birtokolt földek mindössze 11%-a maradt a tulajdonában. A kisajátított földek után járó kárpótlás általában nem történt meg, vagy ha mégis, a kisajátítási ár igen alacsony volt, és pénz helyett 5%-os kamatozó államkötvényt ajánlottak kárpótlásul az egyházmegyének,⁶ de évekig azt sem kapták meg. Azaz a devalválódó állampapírok még részben sem jelenthettek tényleges megoldást a finansziális problémákra. Eközben elestek a közvetlenül a háború után kierőszakolt kényszerbérletekből származó összegektől is. Ezt addig azok a román gazdák fizették, akik számára kötelezően bérbe kellett adniuk ezeket a területeket.⁷ Ezáltal egyfelől alapjaiban rendült meg a Státus gazdasági helyzete, másfelől a tan- és nevelőintézetek fenntartása is veszélybe került. (Ld. 1. sz. ábra.)

Annak rövid bemutatására, hogy a fenti törvény milyen hatást gyakorolt a többi magyar egyházra, összesített adatokkal rendelkezünk. Ezek szerint a katolikus, illetve a protestáns egyházak által birtokolt 371.756 hold nagyságú földterületből a román állam 314.331 katasztrális holdat, azaz 84,5%-ot vett el a fent bemutatott – lényegében látszatkárpótlás – fejében.⁸ Az adatok vizsgálatát Észak-Erdély területére leszűkítve: a veszteség a nem román egyházak esetében 136.140 katasztrális hold, a román egyházaktól pedig 5582 holdat sajátított ki az állam. A kisajátító bizottságok eljárásainak köszönhetően a magyar egyházak földbirtokainak mintegy 90%-a került el tulajdonukból, és jelentős hányadukat román kezelésbe juttatta az állam.⁹ Tehát kijelenthető, hogy az összes veszteség 96%-át a nem román egyházak szenvedték el, míg a két privilegizált közösség – a görögkatolikus és a román ortodox – csupán földjei 4%-át veszítette el.¹⁰

A törvény 6.§-ának 4. pontja kimondta, hogy 40 holdig minden egyházközségi földterület mentes a kisajátítástól. Ehhez kapcsolódtak azok a rendelkezések, amelyek értelmében az egyházközségi iskolák fenntartására még 16 holdat biztosítottak. Amennyiben a gyülekezet létszáma meghaladta a 300-at, akkor további 10 holdat mentesítettek az államosítás alól. Így összesen legalább 66 holdnak kellett volna egy egyházközség kezén maradnia; ez jelentette azt a minimumot, amivel az egyházközségnek rendelkeznie kellett ahhoz, hogy minimálisan fedezni tudja az iskola- és egyházfenntartáshoz szükséges kiadásokat. A törvény biztosítékot is nyújtott arra az esetre, ha egy egyházközségi földterület mégsem érte el ezt a nagyságot:

⁶ SAS, 2008. 66. p.

⁷ SZÖVÉRDY ZOLTÁN: Milyen az erdélyi agrárreform a valóságban? In: *Magyar Szemle*, 1928. 2. köt. 4. sz. 348. p.

⁸ SCHEFFLER JÁNOS: Az „Erdélyi Katolikus Státus” küzdelmes húsz éve. In: *Magyar Szemle*, 1941. 60. köt. 5. sz. 300. p.

⁹ A törvény megszületését követően a végrehajtás megkezdésekor ünnepélyes keretek között történt meg a felosztás, melyre bizonyos esetekben a kormány egy-egy tagja is kivonult.

¹⁰ BÍRÓ SÁNDOR: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok, 1867–1940. Bern, 2002. (továbbiakban: BÍRÓ, 2002.) 330–333. p.

ekkor a hiányt állami földekből egészíthették ki. A gyakorlatban viszont ezt a rendelkezést pusztán a két „kitüntetett” egyház esetében alkalmazták.¹¹

Amikor a háború véget ért, az erdélyi katolikus egyházközségek 4.179 hold területtel rendelkeztek. A fenti rendelkezések alapján 12.595 holdat kellett volna még kapniuk, hogy elérjék a törvény által biztosított minimumot, ehelyett csupán három parókia kapott, összesen 21 holdat. A gyakorlatban azonban ennek többnyire épp az ellenkezője történt, a legtöbb birtokot megcsonkították: Baróton 47 holdat a 98-ból, Kézdivásárhelyen 76-ot a 96-ból, Bözödújfaluban 45-öt a 78-ból. Tehát a székelyföldi egyházközségek többnyire nem rendelkeztek még a törvény által biztosított minimummal sem, kivéve Oszdola községet.¹²

A kontrasztot Székelyföld esete mutatja a legjobban. A megnövelt területű román állam a többségében magyarokat hívei között tudó egyházak földjeinek nagy részét a fent említett módon kisajátította. Ez az eljárás a kormány hosszú távú nemzet-, birtok- és egyházpolitikáját szolgálta, mivel elsősorban a későbbiekben idetelepíteni kívánt románság egyházi közösségeinek anyagi alapjait fektette le. A telepítés az etnikai viszonyok megváltoztatását készítette elő, az államvezetés az összefüggő tömbben élő magyarok egységét kívánta megtörni, hiszen a székelyföldi falvakban egyelőre elvélve éltek csak románok. Példaként említhető ennek kapcsán, hogy a görögkatolikus hitközség Zsögödön 10 holddal rendelkezett, pedig a hívők száma mindössze 22 volt; Csíkverebesen 9 holdja volt az egyháznak, pedig egyetlen tagja sem volt, Márkosfalván 10, Nagytusnádon 5, Pálfalván 1, Csíkkászonjakabfalván 30 holdat kapott, ugyancsak egyetlen hívó nélkül.

Az 1920-as években lezajlott kisajátításokért járó kártalanítás a törvényi előírás ellenére sem történt meg,¹³ csak az ígéret hangzott el, hogy a földekért a juttatás állampapírok formájában adható, ami – ahogy a kortársak egyértelműen hangsúlyozták – az adott gazdasági helyzetben azok devalválódása következtében messze nem fedezhette volna a veszteséget. A törvény értelmében holdanként 300–500 lejről biztosított volna az állam 5%-os hitellel.¹⁴

Igaz ugyan, hogy a törvény nyomán a két privilegizált közösség is elvesztette birtokai 4%-át, de 1936-ban éppen ennek kompenzálására lépett érvénybe az úgynevezett „konverziós törvény”, mely a kisajátításokat elszervező román egyházak külön kárpótlásáról rendelkezett. Eszerint a földművelésügyi minisztérium felhatalmazással rendelkezik arra, hogy a területet visszajuttassa az eredeti tulajdonosnak, így gyakorlatilag csupán néhány évig nélkülözték birtokaikat, és elvételük végül semmissé vált. Azonban ez is a megkülönböztetés jegyében fogant, mivel nem tett említést

¹¹ Erről szolgál forrásanyaggal az 1924-ben Romániába érkezett, a protestáns egyházak helyzetét vizsgáló amerikai misszió, melynek tudósításában 43 eset szerepel, amikor nem alkalmazták a magyar egyházak esetében a rendelkezést. A román kormány a vádakra történő reflektálásában nem ismerte el ezeket az eseteket.

¹² BÍRÓ, 2002. 330–333. p.

¹³ BALÁZS ANDRÁS: Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, 1919–1929. Cluj-Kolozsvár, 1929. (továbbiakban: BALÁZS, 1929.) 221. p.

¹⁴ Ez azt jelentette, hogy az állam a mintegy 5–10 évvel azelőtti árviszonyok alapján számolta ki a földek értékét, vételárát, ami a háború utáni viszonyok közepette a korabeli érték 5%-át érte.

a kisebbségeket érintő kárpótlásról.¹⁵ Így ilyen eljárásról a magyar egyházak kapcsán sehol nem tudtak beszámolni (Ld. 2. sz. ábra.).

A földek mellett az állam az ingatlanokat is kisajátította, emellett az eddig támogatást nyújtó magánszemélyek – főleg földbirtokosok – is kénytelenek voltak megválni föld- és ingatlantulajdonuk nem jelentéktelen hányadától. A Szentszékhez intézett memorandum úgy jellemzi az erdélyi katolikusok 48,4%-ának helyzetét, hogy az emberek földönfutóvá váltak, így az egyház elesett az eddig általuk nyújtott támogatástól is. A teljes erdélyi magyar lakosság 1925-ig összesen 2.494.585 holdat veszített, a későbbiekben ez elérte a 3.192.508 holdat.¹⁶ A földeket az esetek többségében románok kapták. 1918 után a birtok-kisajátításokon túl az is komoly veszteséget jelentett a magyar egyházak számára, hogy elestek az addig a magyar állam által biztosított olyan komoly bevételi forrásoktól, mint például az államsegély, vagy a kegyúri támogatás.¹⁷

Összehasonlítás céljából nézzük *A m. kir. kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentését* 1911-ből. Ebben olyan adatokat találunk, amelyek rávilágítanak arra a tényre, hogy 1900 és 1910 között Erdélyben 80 ezer holdnyi földterület volt a román görögkatolikus egyház tulajdonában,¹⁸ 1916-os források pedig mintegy 200 ezer katasztrális hold összesített birtoknagyságról számolnak be.¹⁹

Már az erdélyi világi katolikusok Szentszékhez írott 1921-es memorandumja hangsúlyozta a parcellázás „faji célzatát”. A megalkotók véleménye szerint vagyonuk ezután a görögkeletiek pénzügyi kiadásait fogja szolgálni, emellett elősegítheti a magyarság kivándorlását Erdélyből, megváltoztatva az etnikai viszonyokat, és még inkább kisebbségi státuszba kényszerítve az ott maradt lakosokat, ami egyben az egyházmegye kihalását eredményezheti.²⁰ Hasonló módon nyilatkozott a trianoni béke egyik előkészítője, a kortárs román közéleti sajtóban sokat emlegetett brit történész, Seaton-Watson (Scotus Viator)²¹ is: „Az agrárreform nemcsak a magyar birtokoso-

¹⁵ BÍRÓ, 2002. 330–333. p.

¹⁶ Az erdélyi világi katolikusok memoranduma az Apostoli Szentszékhez. 1921. (továbbiakban: Memorandum, 1921.) 10. p.

¹⁷ KOSUTÁNY IGNÁC: A római katolikus egyház Erdélyben. Szeged. 1925. (továbbiakban: KOSUTÁNY, 1925.) 8. p.

¹⁸ KOSUTÁNY, 1925. 8. p.

¹⁹ BÍRÓ, 2002. 330–333. p.

²⁰ Memorandum, 1921. 11. p.

²¹ Robert William Seton-Watson (1879–1951), oxfordi történészprofesszor. Korai írásában használt írói álneve: Scotus Viator. „Az angol nyelvterületen a 20. század első felében Magyarország, a Habsburg monarchia és egész Délkelet-Európa egyik legalaposabb ismerőjének számított. [...] A trianoni békeszerződés talán legfontosabb szellemi előkészítőjévé, majd szívós védelmezőjévé vált. Ennek megfelelően magyar részről (legalábbis 1945-ig) jórészt csak [...] a történelmi Magyarország sírásóját és a magyarság halálos ellenségét látták benne. Szomszédaink viszont a két világháború között lelkesen ünnepelték, [...] emléktáblákat helyeztek el tiszteletére. Munkásságának elfogulatlan tanulmányozása valószínűleg a két szélsőség között jelölné ki helyét a térség historiográfiájában.” JESZENSZKY GÉZA: Seaton-Watson és a magyarellenesség. In: *História*, 1987. 1. sz. 20. p.

kat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette.”²²

A többségi közvélemény negatív befolyásolása érdekében a román sajtó még 1932-ben is óriási státusi vagyont és földterületet emlegetett. Gyárfás Elemér a Státus kapcsán a román szenátus előtt elhangzott beszédében cáfolta ennek realitását: a főleg Báthori által adományozott és – a jezsuiták feloszlata után – Mária Teréziától kapott földek nagysága az évszázadok során csökkent, illetve a fent említett földreform is jelentősen megapaszította a birtokok méretét. Gyárfás 220 millió lej nagyságú improduktív tulajdonról számolt be, hangsúlyozva, hogy ezeknek a fenntartása inkább további terheket rótt a Státusra, nem pedig bevételi forrás volt. Egyedül a Kolozsváron található két bérbe adott ház könyvelhető el produktív tényezőként – állította beszédében.²³

A román állam az egyházak és az etnikumok közötti megkülönböztetést a papi fizetéseket kiegészítő kongrua esetében is alkalmazta. 1920-tól indult meg a folyósítás, és körülbelül tíz évig nem jegyeztek le olyan kirívó megkülönböztetést, mint például az agrárreform megvalósítása közben; vagyis hozzávetőlegesen a törvényben előírtak szerint történtek a kifizetések. 1931-ben viszont Costăchescu – aki a nemzeti parasztpárt színeiben lett kultuszminiszter – előterjesztésére a hívek számának arányában indult meg a kiutalás. Meg kell említenünk, hogy ez szembement a kultusztörvény 31. szakaszában leírtakkal, mivel ott a törvényhozók kikötötték az egyházak anyagi feltételeinek és szükségleteinek figyelembevételét is.

1931 után a katolikus papok kongruája a hívek száma alapján 2050 és 3000 lej között volt. Az elkövetkező évek további jövedelemcsökkenést hoztak: 1933-ra összesen 4.606.209 lejjel kevesebb államsegélyben részesültek, mint 1931 előtt. A református egyház 1935-ös kongresszusára készült közigazgatási jelentés is ezt támasztja alá:

„Lelkészeink kongruája bár globális összegében valamivel emelkedett, ma sem éri el a létminimumot, sőt, több helyen, különösen városi helyeken néhány 100 lejre csökkentetett. A többségi egyházak kongruájával való egyesítés minden küzdelmünk, erőfeszítésünk ellenére sem sikerült [...]. A kongrua-csökkentéssel párhuzamosan sújtja egyházterületünket a vallásügyi miniszter úrnak az az intézkedése, hogy az elhalálozás, nyugalomba vonulás vagy lemondás folytán megüresedő rendes lelkészi helyek kongruája a folyó költségvetési évre beszünttetetik, illetve az ilyen helyre választott új lelkész akkor élvez kongruát, ha más kongruás helyről magával hozza, viszont ez esetben a másik egyház marad kongrua nélkül. Újjonnan végzett segédlelkészek 1935. április 1. óta kongruás helyre nem voltak ki nevezhetők. Az ilyen irányban tett felterjesztések, személyes intervenciók mai napig eredménytelenek maradtak. Ha e rendelkezés tovább is fenntartatik, néhány év alatt számolnunk kell azzal, hogy a kongrua lelkészeinktől elvételük.”²⁴

²² SAS, 2008. 67. p.

²³ Az 1932. február 12-i szenátusi ülés jegyzőkönyve alapján ezt a bejelentést a román szenátorok gúnyos véleménynyilvánítása követte. Ez egyébként az egész ülés hangneméről elmondható.

²⁴ BÍRÓ, 2002. 333-334. p.

Bár a fenti idézet a református közösség viszonyait mutatja be, hasonlóan jellemezhető a katolikus lelkipásztorok helyzete is.

Nem szabad megfedkezni arról a tényről sem, hogy az államsegély megadása, illetve annak megtagadása az állam számára kiváló kényszerítőeszközt, megfelelő alkupozíciót is biztosított a „rebellis” papok, lelkészek és egyházi vezetők „megregulálására”, hiszen bármikor megvonhatta azt a központi érdekeket és ideológiát nem megfelelően szolgáló egyházi személyektől. Ezt számos alkalommal meg is tette, főleg 1934 után. A legtöbb esetben a meglehetősen szélesen értelmezhető államellenes beszéd, cselekedet, irredenta viselkedés szerepel indoklásként, de elég volt nem megjelenni az állami ünnepeken. A kultuszminisztérium rendeleti úton, minden külön hivatalos vizsgálat nélkül, bármikor megvonhatta az államsegélyt. Mivel az állam gondoskodott a teológiatanárok és az egyházi központi vezetők fizetéséről is, így ezekben az esetekben is hasonló eszközök álltak rendelkezésére.²⁵

A vagyonrészek kisajátítása körüli jogvita

Mint az előzőekből kitűnt, Románia igényt tartott az Erdélyi Katolikus Státus korábbi vagyonára, illetve annak kezelési jogára, miután Erdélyt az országhoz csatolták. Jogi szempontból kérdőjelezték meg a Státus jogát az addig megélhetési forrásként birtokolt vallási és tanulmányi alapokhoz, illetve ingó és ingatlan tulajdonához. Elsődleges érvként hangzott el, hogy a magyar állam addig Erdélyben gyakorolt összes joga (főkegyúri jog, legfelsőbb betekintési jog stb.) egyenesen a román királyra, így az államra szállt.

Az elkövetkezőkben azt vizsgáljuk, milyen egyházi alapjai és törvényi elismertsége volt a Státusnak ebben a minőségében. A Státus egyik legfőbb feladata a vagyonkezelés, méghozzá az oktatási célokat szolgáló alapok vagyonának kezelése, illetve a felekezeti iskolák fenntartása. Az erdélyi római katolikus közösség ezen intézményének tagjai és vezetői történelmi tények felsorolásával igyekeztek bizonyítani jogaikat, különös hangsúlyt fektetve a szervezet megelőző ötvenéves történetére.

A Státushoz hasonlóan azok az alapok, amelyek az egyház közvagyonát képezték, szintén a történelmi fejlődés eredményeként alakultak ki. Ezek a következők: vallásalap,²⁶ tanulmányi alap,²⁷ ösztöndíjalap,²⁸ elemi iskolai

²⁵ BÍRÓ, 2002. 333–334. p.

²⁶ A vallásalap (Cassa Parochorum) eredetileg III. Károly hozta létre 1733-ban a plébánosok segélyezése céljából. Ehhez csatolta Mária Terézia a jezsuita rend 1773-as feloszlata után a fundus lusitanicus néven ismert portugál jezsuita missziós alapot. Ezt követően II. József 1782-ben a feloszlattott szerzetesrendek és kolostorok javai mellett a főpapok ún. várépítési hozzájárulását is a vallásalapba olvasztotta. Az alapot a magyar kamara kezelte. Ezenfelül az uralkodó ugyanebben az évben összeíratta az egyház vagyonát és jövedelmeit, és azokat is a vallásalap ellenőrzése alá helyezte.

²⁷ A tanulmányi alapot II. József hozta létre 1782-ben, a Mária Terézia által 1773-ban megszüntetett jezsuita rend vagyonából (később más felszámolt szerzetesrendek vagyona is belekerült), és az egyházi oktatási rendszer finanszírozására szolgált. Az alap – mint a vallásalap – magában foglalt kisebb adományokból származó jövedelmeket. Erdélyben ide sorolták a kolozsvári intézetek fenntartását szolgáló kolozsmonostori uradalmat is.

alap,²⁹ Teréz árvaházi alap,³⁰ nyugdíjalap,³¹ biztosítási alap.³² Ezek közül az 1868. február 9-re összehívott státusgyűlés szabályzatában nincs nevesítve a biztosítási alap és az elemi iskolai alap, közvetve azonban szerepelnek (ugyanis a tanítók fizetési alapját felsorolja),³³ de az 1931. május 13-i szabályzat szövegében már megtalálhatók.³⁴

Az 1581-es alapítólevél tanúsága szerint Báthory István erdélyi fejedelem a kolozsmonostori uradalmat – ami korábban a bencés rendé volt – a hozzá tartozó birtokállománnyal együtt a betelepülő jezsuitáknak adományozta. Célja ezzel „a katolikus érdekek előmozdítása” volt, „iskolában és iskolán kívül”.³⁵ Miután a protestáns fejedelmek idején a jezsuitákat kiűzték az országból, a birtokok egy része először a kincstárhoz, majd magán-személyekhez került. I. Lipót megegyezett az erdélyi rendekkel, és ennek következtében 1693. április 9-i rendeletében engedélyezte, hogy a birtokokat visszavásárolják, és az egyházé legyenek templomok és iskolák fenntartása céljából, „örök tulajdonjoggal”. 1732-ben III. Károly október 15-i határozata révén alkalmuk nyílt az uradalom többi részének visszaszerzésére is, saját pénzükön, kárpótlás nélkül; így az összeg előteremtése nagy áldozatot követelt. Az uradalmat az 1744-es 8. törvénycikk alapján törölték a pura fiscalitasok (kincstári javak) sorából, így vált a jezsuita rend 1773-as feloszlása után, uralkodói jóváhagyással, végül a birtok a Státus tanulmányi alapjának törzsvagyonává. Ennek alapját pedig az apostoli magyar királyi főkegyúri joga képezte, ez biztosította a királyoknak a katolikus vagyon feletti felügyeleti jogot.³⁶

A hagyományos egyházi álláspont szerint – amit a tridenti zsinat szentesített – a katolikus egyház anyagi javainak legfőbb kezelője a pápa, nem képezi nemzet, állam vagy uralkodó tulajdonát, még ellenőrzési joguk sincs felette. A felügyelet joga az egyházmegyékben a püspököt illette meg.

²⁸ Az ösztöndíjalap nem tér el jelentősen a tanulmányi alaptól, hisz mindkettő oktatási célokat törekedett szolgálni. Vagyonának jelentős részét a jezsuita vagyon tette ki, de – a többi alaphoz hasonlóan – ennek keretén belül is működtek egyéb alapítványok.

²⁹ Az elemi iskolai alapot Mária Terézia hozta létre 1776-ban, azzal a céllal, hogy az általa szervezett elemi iskolák fenntartását szolgálja.

³⁰ A Teréz árvaházi alap Mária Terézia adományára épült. 1770-ben ugyanis létrehozta a szebeni Teréz árvaházat.

³¹ A nyugdíjalap három részből tevődik össze: az elemi iskolák tanítóinak nyugdíjalapját I. Ferenc hozta létre 1808-ban, ehhez társult később a gimnáziumi tanárok és a Státus tisztviselőinek nyugdíjalapja. Mindhárom alapot a Státus vagyonának kell tekintelnünk, melyek a nevükben jelzettek nyugdíját biztosították.

³² A biztosítási alap a kötelezett vagy jogosult biztosítottak (szerzetesrendek, káptalanok) befizetéseiből jött létre. Ez sem tekintendő a Státus tulajdonában lévő alapnak; olyan közös alapról van szó, amely az érintettek befizetéseiből jött létre, megszűnés esetén pedig a befizetések arányában osztandó szét.

³³ Erdélyi Katolikus Státus Levéltára (továbbiakban: EKSL.) – Az Erdélyi Római Katolikus Státus Károlyfehérvárra 1868. február 9-ére egybehívott gyűlésről vezetett jegyzőkönyv VII. fejezete, a Státus közvagyonát tekintve.

³⁴ Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1931-ben leszögezett Működési Szabályzata. In: EKSL. Külön kezelt iratok. 1932. IV/4 h.

³⁵ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 359. p.

³⁶ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 360. p.

„Az idők folyamán azonban az Egyház e tekintetben némi tiszteletjogokat engedélyezett az egyházi vagyon adományozása vagy megmentése körül érdemet szerzett világiaknak. [...] A magyar királyok is csak egyházi fölhatalmazás, privilégium alapján juthattak azon főkegyúri jogokhoz, amelyeket a történelem tanúsága szerint Szt. Istvántól kezdve gyakoroltak.”³⁷

Az így nyert főkegyúri jogokat a királyok csak az általuk adományozott javakra nézve gyakorolhatták, magánszemélyek adományaira nem terjedt ki.

Az idők során azonban ez a jog fokozatosan szélesedett. A reformáció térnyerésének idején az egyház a királyok segítségét kérte a hit védelmében. Ők ekkor olyan intézkedéseket fogantatosítottak, melyekhez csak az illetékes egyházi személyeknek lett volna joga. Ekkor terjedt el az a gyakorlat is, hogy a királyok az üresedés alatt levő egyházi javak kezelésével a királyi kamarát bízták meg.³⁸ Ezek a tényezők mind fontos szerepet játszottak a főkegyúri jog későbbi kiterjesztésében, mely így már – egyebek mellett – az egyházi vagyon feletti felügyeletet, annak ellenőrzési jogát jelentette.³⁹ Az eredetileg „a pápától elismert tiszteleti jog”⁴⁰ törvénybe iktatásával közjoggá vált, és a felségjogok közé került (de a főkegyúri jog nem egyenlő a király személyes felségjogával).⁴¹ Mária Terézia és II. József túlzott mértékben élt ezekkel a jogosítványokkal, melyek akkori formájukban nem illették volna meg őket.⁴²

„A magyar alkotmányjog szerint a király a szt. korona révén jut szt. István örökébe. A koronázáskor, amely szt. mise alatt történik, esküt tesz a király a katolikus egyház jogainak megvédésére. Ennek fejében koronázza meg őt az esztergomi érsek szt. István koronájával és ezen ténnyel lép a főkegyúri jogok birtokába.”⁴³

És mivel az ország területe a Szent Koronáé, a király pedig nem egyedüli birtokosa a Szent Korona jogainak, a földterület sem képezi az ő magánvagyonát. Adományozási joga van „mint a közhatalom gyakorlására hivatott alanynak”,⁴⁴ de a fentiekből következik, hogy ez nem magánjog, hiszen nem a saját vagyonából adományoz. „Ennél fogva a királyi adomány sem létesíthet magánjogi viszonyt az adományozó király és a megadományozott között.”

Amennyiben a fenti értelmezést fogadjuk el kizárólagosnak, akkor a király főkegyúri joga általános felségjogaiból adódik, így pedig az utódállá-

³⁷ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 378. p.

³⁸ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 379. p.

³⁹ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 380. p.

⁴⁰ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 382. p.

⁴¹ „Ezen felségjogok [jura maiestatica/jura circa sacra – S.Cs.M.] fogalmát, amely az államfőt a vallások főfelügyelőjévé teszi, a protestantizmus honosította meg Európában.” A katolikus egyház ezeket a jogokat soha nem ismerte el. Az erdélyi katholicizmus. 1925. 380., 382. p.

⁴² KARÁCSONYI JÁNOS: Ne faljuk fel egymást. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. 7. szám. 298. p.

⁴³ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 381. p.

⁴⁴ KOSUTÁNY, 1925. 14. p.

mokat a Magyarországtól elvett területek mindegyike felett megilletné ez a jog. És bár a román kormány valóban ebben a szellemben igyekezett eljárni,⁴⁵ ez csak egyike a lehetséges interpretációknak.

Ugyanakkor ezen megközelítés esetén is problémásnak látszik a közvetlen jogi átszármaztatás. Az erdélyi fejedelmek idejében ez a jog fel volt függesztve, és nem illette meg automatikusan az utódállamokat, sőt még a magyar kormányzót sem.⁴⁶ Onisifor Ghibu azt is állította, hogy a Szent Korona joga Romániára szállt át, Kosutány ezzel szemben leszögezi, hogy „nem szállt se a török szultánokra, se a római császárokra, még I. Ferencz Józsefekre is csak akkor szállott, mikor őt az ország királlyá koronázta 1867-ben. Nem száll az Romániára sem.”⁴⁷

Érdemes itt megemlíteni, hogy a főkegyúri jog részlegessége jól megvilágítja a Státus és a Catholica Commissio közötti kánonjogi különbséget. A középkorban a királyok ezt a jogukat udvari emberek közreműködésével gyakorolták. Hasonló szerepet töltött be a Commissio is, mely a főkegyúri hatáskörbe tartozó ügyeket kezelte, de mindez nem befolyásolta a Státus létét, sem jogát az egyház hatáskörébe tartozó ügyek további intézésére. A Commissio „belügye” volt a királynak mint főkegyúrnak.⁴⁸

A katolikus egyház anyagi javainak felügyeleti joga az erdélyi egyházmegyében a püspököt illette meg, akinek szerepét a hosszú vakancia idején a Státus vette át.⁴⁹ Befolyása több ponton – kisebb-nagyobb szünetekkel – a későbbiekben is többnyire megmaradt. A Státust ezért gyakran érte az a vád, hogy „protestáns ízü gyülekezet, mely püspöki jogokat vindikál magának és a püspök hatalmát a protestáns főpásztorok szűk jogkörére szorítja”. Ezért – ellenfelei szerint – megszüntetése nem jelenthet hátrányt Romániára nézve, sem a Nemzetek Szövetsége, sem a Szentszék előtt, mert ezzel „visszaállítja egyszer s mindenkorra a gyulafehérvári róm. kath. püspök-megyében is az egyetemes kath. egyház teljes egészében mindenütt szokásos kánonjogi helyzetét, szemben a XVIII. századbeli osztrák kormány által teremtetett jogi helyzettel, amelyet a XIX. századbeli magyar kormányzat folytatott”.⁵⁰ A katolikus püspökök jogköre azonban korántsem merült ki sem az egyházmegyei vagyon közvetett kezelésében, sem az iskolák felügyeletében, így ezek a vádak egyértelműen túloznak. A világi főurakat – mint láttuk – a kényszer vitte rá a vagyonkezelés átvételére, de azóta is, amióta a püspökök visszatértek Erdélybe, vezetik a Státust, és osztoznak vele ezeken a jogokon. Míg a protestáns főpásztorok az egyházkerületi gyűléseknek, az erdélyi püspökök elnökei a státusgyűléseknek voltak alárendelve. A vagyonkezelésnek ezt a formáját az egyházjog sem tiltotta. A Codex Juris Canonici 1519. és 1520. kánonjai értelmében a vagyonkezelés a püspök feladata. A püspöknek vagyonkezelési bizottságot kellett felállítania felügyelet céljából, saját székhelyén, legalább két taggal, „hacsak különle-

⁴⁵ FRITZ LÁSZLÓ: Ghibu Onisifor: Egy anakronizmus és egy kihívás II. In: *Magyar Kisebbség*, 1932. 1. köt. 5. szám. 145. p.

⁴⁶ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 381–384. p.

⁴⁷ KOSUTÁNY, 1925. 14–15. p.

⁴⁸ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 386. p.

⁴⁹ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 378. p.

⁵⁰ FRITZ LÁSZLÓ: Ghibu Onisifor: Egy anakronizmus és egy kihívás I. In: *Magyar Kisebbség*, 1932. 1. köt. 3–4. sz. 109. p.

ges jog vagy szokás révén más egyenértékű módon nem történt már törvényes gondoskodás”.⁵¹ Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek a kánonok a vagyon felügyeletére vonatkoztak, de a Státus ezen felül kezelte is őket. Ezt az 1521. kánon 2. §-a alapján tehette meg, mely megengedte a laikusok részvételét ilyen tevékenységekben (ha a püspök azt jóváhagyta), és megmaradt ellenőrzési joga. Feltétel volt emellett az alapítók jóváhagyása is, ami – mint már korábban láttuk – a Státus elismerésével szintén megtörtént. Minden feltétel adott volt tehát ahhoz, hogy ez az intézmény ellássa az oktatási intézmények felügyeletét, meghatározza működésük kereteit, és kezelje a finanszírozásukra szolgáló alapokat.

További világi jogi hivatkozási alapként felhozhatták az 1867. szeptember 12-i 896. számú miniszteri rendeletet, melynek értelmében megszűnt a Catholica Commissio, és helyét, illetve feladatkörét az Erdélyi Katolikus Státus vette át. Ideiglenesen a Catholica Commissio munkáját 1873-ig egy bizottság látta el, mely az addigi jogokat gyakorolta, illetve szervezte az átadást. Ez képezi a Státus létezésének közjogi biztosítékát.⁵² Erdély uniója után ideiglenes helyzetnek tekintették az ezt követő éveket, mivel az országos katolikus autonómia szervezetének megalakulásáig egyes vélemények szerint nem lett volna szerencsés, ha a minisztérium veszi kezelésbe a vallási és tanulmányi alapokat. A Státus is kezdeményezte ennek megvalósítását. Az álláspont hívei vagy az Erdélyi Katolikus Státus, vagy az országos autonómia kezelésében szerették volna látni a vagyont.

1873-ban az akkori vallás- és közoktatási miniszter, Trefort Ágoston törvényileg nem engedte át az állami kezelésből az erdélyi közalapokat a Státusnak. Ugyanakkor a korabeli források arról számoltak be, hogy a Státus használta azokat, és gyakorlati kezelésükben is részt vett.⁵³ A testület tagjai ezt azzal indokolták, hogy a miniszter nem kívánt az átengedéssel beavatkozni az akkor szerveződő országos autonómia leendő ügyeibe, illetve akkor még nem volt pontosan látható a feladatok megosztása, és az országos autonómiával való viszonya az erdélyi szervezethez.⁵⁴

Csorba Ferenc 1891-es – az akkori magyar kormány centralizációs törekvéseit szem előtt tartó – értelmezésében azt hangsúlyozta, hogy gyakorlatilag csak a felterjesztések érkeztek meg a minisztériumhoz, ahonnan mindössze a beleegyezést várták. Az alapok és azok kezelési joga a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe tartozott, mivel a miniszter a királyi főkegyúri jog gyakorlati érvényesítője. E koncepció szerint a Státus azért nem kaphatta meg ekkor a korábban említett alapok kezelési jogát, mert azok országos alapítványok részét képezték, amit egy – utóbb létrehozandó – országos autonómia szervezet hatáskörébe kívántak vonni, a Stá-

⁵¹ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 389–390. p.

⁵² BALÁZS, 1929. 219. p.

⁵³ Példaként említhető a nagyalmási és a radnóti uradalom megvásárlása, amikor a bizottság a törzsvagyon jelentős részét felhasználva a Státus teljes tulajdonjogi szabadságot nyert. A kormány nem lépett közbe, tehát gyakorlatilag legalizálta a tranzakciót, csak annak törvényességét és helyességét vizsgálta.

⁵⁴ Az Erdélyi Római Katolikus Státus. Emlékirat, melyet az erdélyi róm. kath. Státus igazgatótanácsa Románia kormányához román nyelven terjesztett fel 1932. január 20-án. Kolozsvár, 1932. 9. p.

tus kompetenciája pedig pusztán az erdélyi egyházmegyére terjedt ki.⁵⁵ Pedig a vagyonkezelés jogát nemzetközi szerződések is biztosították,⁵⁶ de miután Erdély román fennhatóság alá került, ezeknek a jogoknak az érvényesítése komoly akadályokba ütközött. A román szenátusban hangzott el Oanea véleménye, ő azt hangsúlyozta, hogy 1873-ban a Katolikus Státus egyszerűen csak rátette a kezét az akkori (magyar) állam vagyonának ezen részére, ezzel gyakorlatilag kimondta, hogy jogi értelemben ellopta azt.⁵⁷

Az impériumváltás után a Státus arra hivatkozott, hogy a magyar állam nem tarthat igényt a vagyonra, mivel az adott terület már nem oda tartozik, ezért annak kezelése az ő feladatuk és jogosultságuk. Erre volt válasz az Oanea álláspontját tükröző román álláspont a korábban „eltulajdonított” állami jogok általuk történt visszavételéről és „átörökléséről”.

⁵⁵ CSORBA FERENC: Az erdélyi katolikus autonómiáról. In: *Budapesti Szemle*, 1891. 337–368. p.

⁵⁶ Az erdélyi katholicizmus. 1925. 333. p.

⁵⁷ Az Erdélyi Katolikus Státus a Szenátus előtt. Gyárfás Elemér világi elnök beszéde és N. Jorga miniszterelnök válasza a Szenátus 1932. február 12-iki ülésén. Cluj–Kolozsvár. 1932. (Különlenyomat az „Erdélyi Tudósító” 5. számából.) 8. p. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/08500/08563> – 2015. február.

Összegzés

Az impériumváltás révén bekövetkezett állami birtokpolitika a Státus által kezelt iskolai- és vallásalapok jövedelmeiben összesen mintegy 24.207.138 lej nagyságú deficitet okozott. A vallásalap mintegy 2.542.659 lej, a tanulmányi alap 8.480.086 lej, az ösztöndíjalap 139.376 lej, az elemi iskolai alap 13.619.274 lej hiánnyal küzdött az 1920 előtti évek bevételeihez képest. Egyedül a tisztviselők és a tanárok nyugdíjalapja jutott némi többletbevételekhez.⁵⁸

Más szóval a Státus kezelésében lévő birtokok kisajátítása nagyon súlyos veszteséget jelentett. Az általuk működtetett intézményi költségek nagy részének fedezésére a földekből származó bevétel szolgált. Érthető, hogy ez a drasztikus bevételkiesés milyen súlyos következményekkel járt; az egyház földjeinek csupán 11%-a maradt meg. Ennek következtében a bevételek és a kiadások között a legnagyobb különbség a tanulmányi alap és az elemi iskolai alap esetében keletkezett. Az oktatás volt tehát az a terület, melyet az elvonások a leginkább érintettek, ahogy az a rendelet kibocsátóinak szándékában is állt. A felekezeti iskolák száma a forráselvonások és más rendeleti akadályok következtében lecsökkent az évek során, és a megmaradtak fenntartása is főként a hívek áldozatkészségének eredményeként valósulhatott meg.⁵⁹

A fenti elemzés tükrében azonban szükséges leszögezni, hogy erre a helyzetre nem adható a mai kor elvárásainak megfelelő, egzakt magyarázat. A felvetett konkrét kérdés és a többi ehhez kapcsolódó probléma közös gyökere az egyházi vagyon tulajdonjogának értelmezése.⁶⁰ Az ezzel kapcsolatos álláspont a klérus részéről lényegileg változatlan. Szerinte ez szerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon, vagyis érdemekért járó adományként vagy szerzeményi úton jutott a kezére, és örök, elidegeníthetetlen módon birtokolja azt. Azaz: az egyházak és a nemesek egyazon nemesi kiváltságok birtokosai.

A reformkorban kialakult liberális érvelés – amely a dualizmus korában is tovább élt – az egyházi vagyon tulajdonjogát tekintve is abból indul ki, hogy a papság kulturális és vallási feladatokat ellátó államhivatalnokkar volt. Az államhivatalnok az állam által meghatározott funkció ellátásáért kapta a fizetést, ami az adott korban nem pénz, hanem birtokadomány volt. A liberálisok célja az állam és az egyház szétválasztása. Így a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbevétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként kapott vagyon használatára. A tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez a gondolatsor, hogy a fentiek szerint az egyház vagyona soha nem is volt az egyházé, így az nem volt

⁵⁸ SAS, 2008. 67. p.

⁵⁹ SULLYOK ISTVÁN: Végső veszedelemben középfoku oktatásunk III. In: *Magyar Kisebbség*, 1923. 2. köt. 13. sz. 497. p.; BÍRÓ SÁNDOR: Az erdélyi magyar iskola keresztútja. In: *Magyar Szemle*, 1941. 60. köt. 1. sz. 31. p.

⁶⁰ Az elemzés során főként az alábbi írásokat használtuk: CSORBA LÁSZLÓ: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. In: *Világosság*, 1979. 10. 603–610. p.; UŐ: A Vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918. Bp., 1999. (továbbiakban: CSORBA, 1999.) 29–44. p.

annak tulajdonosa, csak birtokosa. A tulajdonos végig az állam maradt, így tehát nem igényelhető utána kárpótlás sem. A fentiek jogosságát igyekeztek történetileg is alátámasztani. Visszatekintésük során a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint reinterpreterálták.

A klerikális és a liberális elképzelés közti különbség gyökere a feudális és a polgári tulajdonfelfogás közti lényegi eltérés. A feudális megközelítésben a lényeges a tényleges birtoklás, amelynek idővel jogkeletkeztető hatása van. Így válhatott az ideiglenes beneficium örökölhető feudummá. Ezenfelül az egyházra még a visszaháramlási jog – a jus fiscalitatis – sem volt érvényes, mert csak a megadóányozott egyházi személy veszi el adományát, de az továbbra is az egyház kezén maradt.

Mivel a polgári tulajdonfogalom rendelkezés-centrikus, a liberális reformerek a törvényhozás által a rendelkezési jogot gyakorló nemzetet tekintették az egyházi vagyon valós tulajdonosának. Ebből kiindulva értelmezhetők úgy, hogy a feudális adományozásban kapott birtok az egyháznak mint államhivatalnak szóló fizetés és költségterítés, amivel a nemzet rendelkezik.

A rendelkezésen alapuló polgári tulajdonfelfogás alapján elvileg sem lehetett eldönteni a problémát. Csorba László vallásalapra vonatkozó érvelését a tárgyalt vagyonrészekre is vonatkoztathatjuk:

„A kezelő és a kedvezményezett kölcsönös kizárólagossága az államot is, az egyházat is megfosztotta attól, hogy a korabeli jogi normák szerint minden kétséget kizáróan bizonyíthassa saját tulajdonosságát. Hogy egészen pontosan fogalmazzunk: mivel nem léphettek túl saját koruk szellemi világának meghatározottságain, [...] számukra a valóságban éppúgy lehetett mindkettőé, ahogy egyiké sem a vallásalap, csupán azt nem állíthatták az adott pillanatban róla, hogy kizárólag az egyház vagy az állam kezében van. Egy korábbi korszak viszonyainak megfelelő összefonódottságban oszlott meg [...] mindazon jogosítvány, ami a polgári tulajdonviszonyok szabályrendszerében kizárólagos érvennyel csupán egy természetes vagy jogi személyt illethetett volna”.⁶¹

Az utóbb említett érvelést értelmezi újra a kortárs Kosutány Ignác:

„A magyar katolikus egyházi vagyon tulajdona és tulajdonjoga a mi modern jogi fogalmaink és felfogásunk kategóriáiba bele nem illeszthető. [...] Nagyban különbözik mindattól, amit a modern jogász tulajdon, tulajdonjog és birtok fogalma alatt ismer. [...] Mai fogalmaink szerint a magyar katolikus egyházi vagyon jogi fogalma nem konstruálható. Maradványa az egy régi és ma már letűnt időnek, amidőn azok a tényezők, amelyek a mai jogéletnek alaptényezői [...] még nem léteztek, vagy a fejlettségnek alacsony fokán állottak. Ellenben létezett olyan [...] mely ma már nem létezik. [...] A magyar egyházi vagyon csak részben tartozott és tartozik a magánjog keretébe, nagy része pedig átnyúlik a magyar államjog területére. Magánjog és államjog pedig egymással olyan összefüggésben állanak [...] ami minden modern meghatározást lehetetlenné tesz. Ez az oka annak, hogy a

⁶¹ CSORBA, 1999. 43. p.

magyar egyházi vagyon tulajdonjogának alanyát adni a mai jognézet mellett nem lehet. Az egyházi vagyon fogalma egy történeti fogalom.”⁶²

Érdemes mindezt szem előtt tartani. Azoknak, akik a Státus felszámoltatásán igen sokat fáradoztak, ezen alapok vagyonának megszerzése volt az elsődleges céljuk. A cél érdekében pedig igyekeztek összemosni a Státus és az alapok keletkezése idején létező jogértelmezést a saját korukéval. Egy ilyen összemosás pedig „a tudománnyal való visszaélés”, annak „erőszakolása”, és téves magyarázatokra ad lehetőséget.⁶³

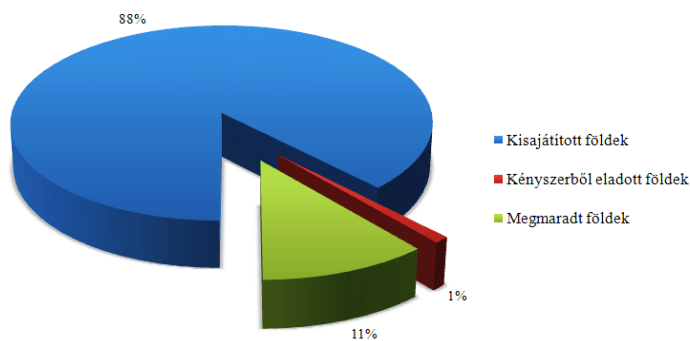
⁶² KOSUTÁNY, 1925. 21–22. p.

⁶³ KOSUTÁNY, 1925. 21–22. p.

ÁBRÁK

1.

**Az 1921-es agrártörvény 6. cikkelye értelmében
kisajátított státusi földek**

2.

**A státusi alapok jövedelmeinek és szükségleteinek
alakulása a birtokkisajátítások után**

